

ΔΙΚΑΙΟ.— Μάρτυρες και «'Αντιμάρτυρες» στο Μεταβυζαντινό Δίκαιο.  
 'Επιδράσεις 'Αττικού Δικαίου, ὑπὸ τοῦ 'Αντεπιστέλλοντος μέλους  
 κ. Μενελάου Τουρτόγλου\*.

Μετὰ τὴν κατάλυση τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καὶ κατὰ τὴν περίοδο πού ὁ 'Ελληνισμός εὐρίσκετο ὑπὸ ξένη κυριαρχία, οἱ ἐκδικάζοντες ὑποθέσεις τῶν ὁμοεθνῶν τους 'Ελληνες κριτὲς χρησιμοποιοῦσαν εὐρύτατα ὡς ἀποδεικτικὸ μέσο τοὺς μάρτυρες. 'Η σημασία δὲ τῶν τελευταίων τόσον ἐπὶ ἀστικῶν ὅσον καὶ ἐπὶ ποινικῶν δικῶν ἦταν ἰδιαιτέρως βαρύνουσα. Τοῦτο ἀκριβῶς ἐκφράζει μὲ ξεχωριστὴ ἔμφαση ἡ ὀρμωμένη ἐκ τοῦ ἐγκλήματος τῆς κλοπῆς δημόδης παροιμία, κατὰ τὴν ὁποία «περισσότερο ζητοῦν τὸν μάρτυρα παρά τὸν κλέφτη»<sup>1</sup>, πού ἀπηχεῖ προφανῶς τὸ κρατῆσαν ἐπὶ Τουρκοκρατίας σύστημα τῶν ἀποδείξεων.

Οἱ μαρτυρικὲς καταθέσεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δὲν ὑπέκειντο στοὺς περιορισμοὺς καὶ τίς διαδικασίες πού προβλέπουν οἱ σύγχρονοι δικονομικοὶ κώδικες. 'Η προσαγωγή καὶ οἱ ἐξετάσεις τῶν μαρτύρων ἐνώπιον τῶν κριτηρίων ἐγίνοντο μὲ πρωτοβουλία τοῦ ἐνδιαφερομένου διαδίκου ἢ τοῦ παθόντος, προκειμένου περὶ ποινικῶν ὑποθέσεων. 'Υπῆρχαν ὅμως καὶ περιπτώσεις πού οἱ μάρτυρες ἐκαλοῦντο καὶ αὐτεπαγγέλτως ἀπὸ τὸ δικαστήριον. Κατὰ κανόνα ἡ ἐξέταση τῶν μαρτύρων δὲν ἦταν ἐνορκη. Σὲ περίπτωσι ὅμως ἀμφισβητήσεως, ἀπὸ τὸν ἓνα τῶν διαδίκων, μαρτυρικῆς καταθέσεως ἢ ὁποία θὰ ἀσκοῦσε οὐσιώδη τυχὸν ἐπιρροή στὴν ἐκβαση τῆς δίκης, παρατηρεῖται, ἐνίοτε, ἡ χρῆσις ἀπὸ τοὺς κριτὲς τοῦ ἀφορισμοῦ πρὸς διακρίβωσι τῆς ἀληθείας. 'Εὰν καὶ μετὰ τὸν ἀφορισμὸ ὁ μάρτυς ἐνέμενε στὴν κατάθεσὶ του, ἡ μαρτυρία ἐθεωρεῖτο ἀληθής. Τὸ ἀντίθετο συνέβαινε, ἐὰν ὁ μάρτυς ἤρνεῖτο νὰ δεχθεῖ τὸν ἀφορισμὸ. 'Ομοίως ἡ ἀξιοπιστία τῶν μαρτύρων, πού ἐτονίζετο μάλιστα ἰδιαιτέρως στὶς ἀποφάσεις τῶν κριτηρίων τῆς Τουρκοκρατίας, ἀποτελοῦσε τὴν ἀπαραίτητη προ-

\* MEN. TOURTOGLOU, *Témoins et «témoins instrumentaires» dans le droit post-byzantin (Influence du droit de l'Attique)*.

1. Νικ. Δημητρακοπούλου, Νομικὰ 'Ενασχολήσεις, τ. 2, ἐν 'Αθήναις 1912, σ. 94. Δὲν παραλείπει ὅμως συγχρόνως ἡ λαϊκὴ δογματολογία νὰ ἐπισημάνει καὶ τὸ ἄκρως ἐπισφαλὲς τῆς μαρτυρικῆς ἀποδείξεως μὲ τὴν παροιμία: «'Απὸ ἓνα στόμα βγαίνει καὶ τὸ ψέμα κ' ἡ ἀλήθεια». Μεν. Τουρτόγλου, Στοιχεῖα Ποινικοῦ Δικαίου καὶ 'Εγκληματολογίας εἰς τὰς παροιμίας καὶ τὰ ἄσματα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. 'Επετηρὶς Λαογραφικοῦ 'Αρχείου τῆς 'Ακαδημίας 'Αθηνῶν, τ. Ε'. 'Αθήναι 1951, σ. 154.

υπόθεση για την ικανότητα προς μαρτυρίαν, οί δὲ συγγενεῖς τῶν ἀποδεικνυόντων δὲν ἐλαμβάνοντο κατὰ κανόνα υπόψη ἀπὸ τὰ κριτήρια<sup>2</sup>.

Αὐτὰ σὲ γενικὲς γραμμές, ἀναφορικὰ μὲ τοὺς μάρτυρες, προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἔρευνα σωζομένων ἐγγράφων νομικῶν πηγῶν τῆς Τουρκοκρατίας καὶ δὴ τῶν προερχομένων ἀπὸ τὸ νησιωτικὸ χῶρο τοῦ Αἰγαίου.

Ἄλλὰ κατὰ τὴν περίοδο αὐτῆ τῆς δουλείας, πλὴν τῆς προφορικῆς ἐξετάσεως τῶν μαρτύρων ἐνώπιον τῶν κριτηρίων, πολὺ συνήθεις ἦσαν καὶ οἱ ἐξώδικες μαρτυρίες ποὺ κατεγράφοντο πιστὰ ἀπὸ τοὺς καγκελλάριους ἢ τοὺς νοταρίους<sup>3</sup> καὶ οἱ ὁποῖες προσαγόμενες ἐν καιρῷ ἀπὸ τοὺς ἐνδιαφερομένους εἶχαν ἐγκυρότητα καὶ πλήρη ἀποδεικτικὴ ἰσχὺ ἔναντι παντὸς κριτηρίου.

Ἔτσι καὶ ὁ διατελέσας στὶς ἀρχές τοῦ 18ου αἰῶνα καγκελλάριος στὴν Παροικία τῆς Πάρου Νικόλαος Σπυρίδης, μᾶς παρέχει, μεταξὺ ἄλλων ἐνδιαφερόντων, καὶ τὴν ἀκόλουθη πολύτιμη πληροφορία γιὰ τὴν ἀξία τῶν συντασσομένων συμβολαιογραφικῶν πράξεων.

«...Ἐστῶντας καὶ τὰ καντζηλιερικὰ γράμματα νὰ ἔχουν μεγάλην τὴν δύναμιν καὶ ξεχωριστὴν τὴν χάριν εἰς τοὺς ἀφεντάδες καὶ εἰς τὰ κριτήρια...»<sup>4</sup>.

2. Βλ. *Μεν. Τουρτόγλου*, Ἡ νομολογία τῶν κριτηρίων τῆς Μυκόνου (17ος-19ος αἰ.), Ἐπετηρὶς Κέντρου Ἑρευνῆς Ἱστορίας Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. 27-28, ἐν Ἀθήναις 1985, σ. 13.

3. Περὶ τῶν καγκελλαρίων καὶ τῶν νοταρίων βλ. Ἰακ. Βισβίτζη, Οἱ κοινὸι Καγκελλάριοι τῆς Νάξου ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Ἀνατ. ἐκ τοῦ Ἀ' Ἀρχείου Ἰδιωτικοῦ Δικαίου», τ. ΙΒ', σ. 3 ἐπ., καὶ τοῦ Ἀδῶτοῦ, Τὰ ἐγγράφα δικαιοπραξιῶν τῆς Μυκόνου τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰῶνος, Ἐπετηρὶς τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τεύχ. 5 (1954), σ. 129 ἐπ., ὅπως καὶ τὶς παρατιθέμενες στὶς μελέτες αὐτὲς βιβλιογραφικὲς ἐνδείξεις. Οἱ δημόσιοι δὲ νοτάριοι ἐξελέγοντο ἐκ τῶν ἀρίστων διὰ τῆς ψήφου τῶν πολιτῶν (Ἰακ. Βισβίτζη, Ἡ Πολιτικὴ Δικαιοσύνη κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν μέχρι τοῦ Καποδιστρίου, Ἀθήναι 1941, σ. 524, ἀριθ. 702). Ἐπίσης περὶ τῶν καγκελλαρίων στὴ νῆσο Σύρο βλ. Ἀνδρ. Δρακάκη, Ἡ Σύρος ἐπὶ Τουρκοκρατίας, τ. Α', ἐν Ἐρμουπόλει Σύρου 1948, σ. 217 ἐπ. Ὅσον ἀφορᾷ στοὺς νοτάριους βλ. Ἀ. Μομφερράτου, Περὶ νοταρίων, Θέμις (Ἀγγελ.-Ἀθων.), τ. 1 (1891), σ. 51-53 καὶ 67-68. Δημ. Σερεμέτη, Ὁ νοτάριος στὴ βυζαντινὴ, μεταβυζαντινὴ καὶ τουρκοκρατούμενη κοινωνία, Ἐπιστ. Ἐπετ. Δικ. Συλλόγου Θεσσαλονίκης, τ. 5 (1984). Εἰδικότερα γιὰ τοὺς νοτάριους τῶν Ἰονίων νήσων βλ. Κεφαλληνίας: Ἀναστ. Σιφωνιοῦ-Καράπα, *Μεν. Α. Τουρτόγλου*, Σπυρ. Ν. Τρωϊάνου, Τὸ νοταριακὸν ἀρχεῖον Κεφαλληνίας, Ἐπετ. Κέντρου Ἑρ. Ἰστ. Ἑλλ. Δικαίου τῆς Ἀκαδ. Ἀθηνῶν, τ. 16-17, ἐν Ἀθήναις 1972, σ. 41 ἐπ.—Ζακύνθου: Φ. Μπουμπουλίδου, Νοτάριοι Ζακύνθου, Ἐπετ. Ἀρχ. Ἰστ. Ἑλλ. Δικαίου τῆς Ἀκαδ. Ἀθηνῶν, τ. 8, ἐν Ἀθήναις 1958, σ. 112 ἐπ.—Λευκάδας: Σπ. Φλογαίτη, Τὸ νοταριακὸ ἀρχεῖο Λευκάδας, Ἐπετ. Κέντρ. Ἑρ. Ἰστ. Ἑλλ. Δικαίου, τ. 22, ἐν Ἀθήναις 1977, σ. 146 ἐπ.

4. *Μεν. Τουρτόγλου*, Περὶ τῆς Ποινικῆς Δικαιοσύνης ἐπὶ Τουρκοκρατίας καὶ μετ' αὐτὴν μέ-

‘Ομοίως και στα κωδικοποιημένα έθιμα τής Νάξου άπαντá διάταξη πού κηρύσσει άκυρο κάθε προσαγόμενο έγγραφο πού δέν είχε συνταχθεῖ από καρχελλάριο ἢ νοτάριο<sup>5</sup>.

‘Η έγκαιρη μαρτυρική κατάθεση ένώπιον τών νοταρίων φαίνεται ότι άποτελοῦσε σταθερή επιδίωξη τών ένδιαφερομένων, δεδομένου ότι, λόγω του εὔμετάβολου τής έμμάρτυρης άποδείξεως, τούς έξεσφάλιζε από κάθε τυχόν μεταγενέστερη διαφοροποίηση του μάρτυρα.

Ειδικότερα, ως πρós τις έξώδικες μαρτυρίες, πλεῖστα είναι τά στοιχεῖα τά όποῖα μᾶς παρέχουν σημαντικοί Κυκλαδικοί νοταριακοί κώδικες πού άπόκεινται κυρίως στα Γενικά ‘Αρχεῖα του Κράτους. ‘Από αυτούς ιδιαίτέρου ένδιαφέροντος είναι και ó ύπ’ άριθ. 86, προερχόμενος από τή νῆσο Νάξο<sup>6</sup>. Χίλιες περίπου νοταριακές πράξεις πού εκτείνονται στα έτη 1680 έως 1689, είναι καταχωρισμένες με περισσή επιμέλεια στον πολύτιμο αυτό κώδικα από τόν ‘Ιωάννη Μηνιάτη, (νοτάριο πούμπλικο Ναξίας)<sup>7</sup>. Τά δικαιοπρακτικά του έγγραφα, εκτός από τó κατ’ έξοχήν μεγάλο ένδιαφέρον πού παρουσιάζουν για τήν έρευνα τής ιστορίας του έλληνικοῦ δικαίου τής σκοτεινῆς αὐτῆς περιόδου τής Τουρκοκρατίας, περιέχουν ταυτοχρόνως και αξιολογότατα στοιχεῖα για τήν έν γένει οικονομική και κοινωνική κατάσταση τών ύποδούλων. Παρά τó γεγονός δέ ότι οἱ πωλήσεις, οἱ διαθήκες και οἱ συστάσεις προικῶν είναι οἱ κυριαρχοῦσες δικαιοπραξίες, δέν λείπουν από τόν κώδικα αυτό και άλλες πράξεις, πού ἡ σημασία τους για τó εφαρμοσθέν τότε μεταβυζαντινό δίκαιο δέν είναι καθόλου εὐκαταφρόνητη. Μεταξύ αὐτῶν συγκαταλέγονται και οἱ ένώπιον του νοταρίου μαρτυρικές καταθέσεις, από τις όποῖες άντλοῦνται ένδιαφέροντα και διαφωτιστικά στοιχεῖα.

---

χρι και του Καποδιστρίου (Βυζαντιναί τινες επιδράσεις επί τó εφαρμοσθέν δίκαιον), ‘Επετηρίς Κέντρου ‘Ερεῦνης ‘Ιστορ. ‘Ελλην. Δικαίου τής ‘Ακαδημίας ‘Αθηνῶν, τ. 15, έν ‘Αθήναις 1972, σ. 30, άριθ. 2. ‘Επίσης, τó 1750, ó καρχελλάριος και πρωτονοτάριος τής Παροικίας Πάρου Τζουάνες, δίνει στο θύμα τής κλοπῆς έγγραφό του, πού περιέχει τις καταθέσεις τριῶν μαρτύρων βεβαιούντων τήν κλοπήν, με τó όποῖο άποκτá τή δυνατότητα νά αναζητήσει όπουδήποτε τόν κλέπτην και νά δικαιωθεῖ: «...νά πάγη γυρεύοντάς τον και με τήν ιδίαν παροῦσαν μαρτυρία εύρίσκοντάς τον όποῦθεν νά τόν σφίξη νά λαμβάνη τó έδικόν του...» (Μεν. Τουρτόγλου, ένθ’ άν., σ. 32, άριθ. 4).

5. «‘Οποῖον δέ γράμμα ἤθελε παρρησιασθῆ από του νῦν και εις τó έξῆς, μη ὄν Καρχελλαρικόν ἢ Πρωτονοταριακόν, όποίας ὕλης και άν είναι (πλήν όμολογιῶν και έμπορικῶν συνθηκῶν προσωρινῶν) τó τοιούτο νά είναι παντελῶς άκυρον, και ως χάρτης άγραφος λογιζόμενον». Ζέπων J. G-R, τ. 8, σ. 533, ιγ’.

6. ‘Έχει μεταγραφεῖ όλόκληρος από τó Κέντρον ‘Ερεῦνης ‘Ιστορίας ‘Ελληνικοῦ Δικαίου τής ‘Ακαδημίας ‘Αθηνῶν και πρόκειται σύντομα νά δημοσιευθεῖ.

7. Βλ. Γ.Α.Κ., Κῶδιξ Νάξου 86, 436v-437r.

Οι καταθέσεις τῶν μαρτύρων ἐνώπιον τῶν εἰδικῶν ἀξιωματοῦχων (καγκελλαρίων ἢ νοταρίων) γιὰ τὴ σύνταξη ἐγγράφων, ἐγίνοντο πάντοτε μὲ ἐπιμέλεια τοῦ ἐνδιαφερομένου καὶ ἀφοροῦσαν εἴτε σὲ ἰδιωτικὲς διαφορὰς εἴτε καὶ σὲ ποινικὲς ὑποθέσεις. Κατὰ κανόνα, ἐκτὸς ἐὰν συνέτρεχαν εἰδικοί λόγοι, οἱ μάρτυρες προσήρχοντο γιὰ νὰ καταθέσουν «εἰς τὴν μπαρρησία τοῦ ὑπογράφοντος νοταρίου». Ἡ γενομένη κλήση τῶν μαρτύρων δὲν παραλείπεται νὰ μνημονευθεῖ στὶς σχετικὲς νοταριακὲς πράξεις καὶ ἀποδίδεται μὲ τοὺς ὅρους «ἐνστάσις» ἢ καὶ «ζήτησις»<sup>8</sup>. Ἄλλοτε πάλι μνημονεύεται ὅτι οἱ μάρτυρες προσῆλθαν «προσκαλεσμένοι» ἀπὸ τὸν ἐνδιαφερόμενο<sup>9</sup>. Σὲ ὠρισμένες ὅμως περιπτώσεις ὅπου οἱ μάρτυρες ἦσαν ἄγνωστοι εἴτε ἀπρόθυμοι νὰ καταθέσουν, τότε οἱ ἀποδεικνύοντες προσέφευγαν στὸν ἀφορισμὸ<sup>10</sup> ὁ ὁποῖος, ὄχι μόνον τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀλλὰ καὶ μεταγενέστερα μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδος<sup>11</sup>, ἐχρησιμοποιήθη ὡς μέσο δραστηκὸ γιὰ τὴν ἀνέυρεση μαρτύρων καὶ ἱκανὸ νὰ κάμψει ὅποιαδήποτε τυχὸν ὑπεκφυγὴ ἢ ἄρνηση αὐτῶν νὰ καταθέσουν ἐνώπιον τοῦ νοταρίου. Ἐτσι στὴν ἀπὸ 4 Νοεμβρίου 1685 πράξη τοῦ νοταρίου Νάξου Ἰωάννη Μηνιάτη, ἀναφέρεται ὅτι οἱ μάρτυρες προσῆλθαν νὰ καταθέσουν ἐξαναγκασθέντες

8. Γ.Α.Κ., Κῶδιξ Νάξου 86, Νοταριακὲς πράξεις: 28.11.1680 (60v), 4.7.1681 (91v), 8.5.1682 (122r), 4.2.1682 (165v), 1.4.1683 (172r), 19.4.1683 (175v), 21.5.1683 (181v), 7.10.1683 (200r), 18.5.1684 (228r), 21.11.1684 (244v), 12.12.1684 (248r), 6.2.1684 (260v), 12.7.1685 (291v), 8.9.1685 (295v), 8.11.1685 (304r-v), 5.12.1685 (307r), 16.1.1685 (313r), 7.3.1685 (322r), 15.3.1685 (323r), 5.6.1687 (346v), 12.12.1687 (363v), 28.12.1687 (365v), 22.1.1687 (373r), 2.2.1687 (374r), 25.7.1688 (400r-v), 22.12.1688 (428r), 6.1.1688 (436v-437r), 25.2.1688 (447v), 17.3.1689 (449v), 28.4.1689 (453v), 17.5.1689 (456v), 25.5.1689 (460v), 9.6.1689 (461r), 25.5.1689 (462r), 10.11.1689 (484v). Βλ. καὶ τὴν ἀπὸ 21.5.1647 πράξη τοῦ πρωτονοταρίου Νάξου Περαιτζίη Σπανοπούλου (*Ἀντ. Κατσουροῦ, Ναξιακὰ δικαιοπρακτικὰ ἐγγραφα τοῦ 17ου αἰῶνος, Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπετηρίδος τῆς Ἐταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν, τ. Ζ', ἐν Ἀθήναις 1968, σ. 154, ἀριθ. 61*).

9. Γ.Α.Κ., Κῶδιξ Νάξου 86, Νοταριακὲς πράξεις: 15.1.1687 (369v), 20.1.1687 (372r-v), 10.4.1688 (386r).

10. Βλ. *Μεν. Τουρτόγλου, Παρθενοφορία καὶ εὑρεσις θησαυροῦ, Ἀθήναι 1963, σ. 160 καὶ 190, ἀριθ. 9 καὶ 31. Πρβλ. καὶ Δρόσου Ν. Δρόσου, Ἱστορία τῆς νήσου Τήνου, ἐν Ἀθήναις 1870, σ. 56.*

11. Ἡ ἐπὶ Τουρκοκρατίας εὐρυτάτη χρησιμοποίηση ἐκκλησιαστικῶν ἐπιτιμιῶν γιὰ τὴν ἀνέυρεση μαρτύρων συνεχίζεται καὶ μετὰ τὴ δημιουργία Ἑλληνικοῦ κράτους. Τὰ πρῶτα μάλιστα μετεπαναστατικὰ ἔτη ὁ ἀφορισμὸς προεβλέπετο καὶ νομοθετικά. Ἐτσι τὸ ΙΒ' κεφάλαιο τῆς Πολιτικῆς Διαδικασίας τοῦ 1830, πού φέρει τὸν τίτλο «Περὶ τῆς διὰ τοῦ ἀφορισμοῦ ἀποδείξεως» (ἄρθρα 145-152) παρέχει τὴν δυνατότητα στοὺς διαδίκους πού ἐστεροῦντο ἀποδείξεων νὰ καταφύγουν «εἰς τοῦ ἀφορισμοῦ τὸ μέσον». Ὁμοίως ὁ ἀφορισμὸς προεβλέπετο καὶ «εἰς βαρέα ἐγκλήματα, ἂν εἶναι δυσἀπόδεικτα» (*Πολιτικὴ καὶ Ἐγκληματικὴ Διαδικασία, ἐν Αἰγίνῃ 1830, σ. 47-48*).

«ἀπὸ τὸ ἐπιτίμιον τοῦ ἀφορισμοῦ»<sup>12</sup>. Τὸ ἴδιο καὶ στὴν ἀπὸ 10 Ἰανουαρίου 1685 πράξη τοῦ αὐτοῦ νοταρίου, γιὰ νὰ ἀποφύγουν «τὸ κάργος (βάρος) τοῦ ἀφορισμοῦ»<sup>13</sup>. Ἡ κατάθεση τοῦ μάρτυρα ἐνώπιον τοῦ νοταρίου ἦταν ἀνώμοτη, χωρὶς ὅμως νὰ λείπουν καὶ οἱ ἐξαιρέσεις<sup>14</sup>. Τὸ τέλος τῆς μαρτυρικῆς καταθέσεως ἀκολουθοῦσαν οἱ ὑπογραφές τῶν μαρτύρων καὶ τοῦ συντάξαντος τὴν πράξη νοταρίου. Σὲ περίπτωση δὲ ποὺ ὁ μάρτυς ἦταν ἀγράμματος ὑπέγραφε ἄλλος γιὰ λογαριασμό του<sup>15</sup>.

Ὁ προαναφερθεὶς ὅμως ὑπ' ἀριθ. 86 κῶδιξ ἐμφανίζει σὲ πολλὰ μαρτυρικὰ καταθέσεις μίαν ἀξιοσημεῖωτη διαφοροποίηση ποὺ ἐκφεύγει ἀπὸ τὴ γινώριμη διάρθρωση ποὺ μᾶς ἔχει συνηθίσει ὁ τύπος τῶν νοταριακῶν πράξεων αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Συγκεκριμένα στὸ τέλος τῆς πράξεως, καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ὑπογραφή τοῦ νοταρίου, δὲν ὑπογράφουν καθόλου οἱ καταθέσαντες. Ἄντ' αὐτῶν ὑπογράφουν ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι παρευρίσκονται κατὰ τὴ μαρτυρία καὶ βεβαιώνουν ὅσα «ἐγροίκησαν ἀπὸ τὸ στόμα τῶν μαρτύρων»<sup>16</sup>. Οἱ ὑπογράφωντες αὐτοὶ ἐκαλοῦντο «ἀντιμάρτυρες». Ρητὴ δὲ ἐγίνετο, ἐνίοτε, ἡ μνεῖα ὅτι οἱ παριστάμενοι ἀντιμάρτυρες ἦσαν «ἀξιοπίστοι»<sup>17</sup> καὶ ὅτι ἐβεβαίωσαν «πρὸς ἀσφάλειαν»<sup>18</sup> μὲ τὴν ὑπογραφή τους, ὅτι ἡ νοταρικὴ πράξη ἀπέ-

12. «...ἐπειδὴ καὶ νὰ ἐβάλαισιν ἀφορεσμοὺς ὅποιος ξεῦρει ἀπάνω σὲ χρέη τοῦ ποτὲ Μιχάλη καὶ δὲν τὸ πεῖ νάχγειν τὸν ἀφορεσμόν καὶ εἰς τοῦτον τὸ μαρτυρᾷ ὡς ἄνωθεν διὰ νὰ λείψῃν ἀπὸ τὸ ἐπιτίμιον τοῦ ἀφορεσμοῦ» (Γ.Α.Κ., Κῶδιξ Νάξου 86, 305r).

13. Γ.Α.Κ., Κῶδιξ Νάξου 86, 312v. Βλ. ὁμοίως στὸν αὐτὸν κώδικα τὶς ἀπὸ 9.5.1681 (84v) καὶ 4.7.1681 (91v) πράξεις.

14. Γ.Α.Κ., Κῶδιξ Νάξου 86, 17.3.1689 (449v).

15. Βλ. σχετικῶς ἐπὶ τοῦ προκειμένου καὶ τὸ ἀπὸ 26 Ὀκτωβρίου 1733 ψήφισμα τῶν κατοίκων τῆς Πάρου (Μεν. Τουρτόγλου, Παράγοντες ἀντιστάσεως στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου κατὰ τὴν Τουρκοκρατία — Οἱ τοπικὲς ἐνώσεις, περ. «Μνημοσύνη», ἐν Ἀθήναις 1988, σ. 319, ἀριθ. 23).

16. Γ.Α.Κ., Κῶδιξ Νάξου 86, 9.5.1681 (84v), 21.12.1681 (103v), 29.4.1682 (120v), 5.5.1682 (121r-v), 6.5.1682 (121v), 7.5.1682 (122r), 8.5.1682 (122r), 18.5.1684 (228r), 12.12.1684 (248r), 12.7.1685 (291v), (295r), 8.9.1685 (295v), 4.11.1685 (306v), 21.11.1685 (307r), 16.1.1685 (313r), 22.1.1687 (373r), 10.4.1688 (386r), 23.4.1688 (386r), 25.2.1688 (447v), 17.3.1689 (449v).

17. Γ.Α.Κ., Κῶδιξ Νάξου 86, 1.4.1683 (172r). Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὸν ἴδιο κώδικα ὑπάρχουν καὶ πράξεις ποὺ ὑπογράφονται ἀπὸ μάρτυρες καὶ ἀντιμάρτυρες συγχρόνως: 14.5.1682 (125r), 21.5.1683 (181v), 22.5.1685 (281r), 3.11.1685 (303r), 7.3.1685 (322r).

18. «...Τοῦτον ἐμαρτύρησεν ἔμπροσθὲ μας καὶ εἰς βεβαίωση ὑπογράφομε καὶ κάτωθεν εἰς ἀσφάλειαν». Γ.Α.Κ., Κῶδιξ Νάξου 86, 1.6.1688 (392r). Ὁμοίως καὶ 4.2.1682 (165v), 7.1.1684 (255r), 28.4.1689 (453v), 17.5.1689 (456v). Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ στὴν ἀπὸ 17 Αὐγούστου 1807 ἔγγραφο μαρτυρικὴ κατάθεση τῆ γενόμενῃ στὴν Παροιμία Πάρου. Ἄντὶ τῶν καταθετότων «ἐν καθαρῷ τῆς ψυχῆς αὐτῶν συνειδότι», ὑπογράφουν «κατασφαλίζοντες» τὴν μαρτυρία τους μὲ τὴν ὑπογραφή τους τρίτοι παριστάμενοι ὡς μάρτυρες. Ἡ μόνῃ διαφορὰ τοῦ προερχομένου ἀπὸ τὴν

διδε με ἀκριβεια τὰ ὅσα οἱ μάρτυρες εἶχαν καταθέσει. Ἐπίσης πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ παρουσία τῶν ἀντιμαρτύρων, σὲ ἄλλες μὲν πράξεις ἐμφανίζεται ὅτι προσκλήθη ὕστερα ἀπὸ παράκληση τοῦ ἀποδεικνύοντος<sup>19</sup>, σὲ ἄλλες δὲ μνημονεύεται, ὅτι αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οἱ καταθέτοντες μάρτυρες «βάζουν ἀξιοπίστους ἀντιμάρτυρες εἰς βεβαίωσιν τῆς μαρτυρίας» τους<sup>20</sup>.

Τὰ ἐπισημανθέντα στὶς ἀνωτέρω γραπτὲς μαρτυρίες, κυρίως τοῦ κώδικα 86 Νάξου, νέα στοιχεῖα ὅπως καὶ ὁ συνδυαζόμενος μετὰ αὐτὰ ἀγνωστος, καθ' ὅσον γνωρίζω, ὅρος «ἀντιμάρτυρας», εὐλόγως δημιουργοῦν ἀπορίες ὡς πρὸς τὴν προέλευσή τους. Πρὸς τὸ σκοπὸ αὐτὸ κρίνεται σκόπιμο νὰ ἐπιχειρηθεῖ μιὰ σύντομη ἔρευνα, σὲ προῖσχυσαντα δίκαια, τῶν διατάξεων ἐκείνων ποὺ ἀφοροῦν στὸ ἐμμάρτυρο μέσο ἀποδείξεως καὶ σχετίζονται μετὰ τὶς σημειωθεῖσες ἰδιότυπες αὐτὲς μαρτυρικές καταθέσεις.

Στὴν ἀρχαία Ἀθήνα<sup>21</sup> ἀπὸ τὴν ἐποχὴ (4ος αἰώνας) ποὺ οἱ ἐγγραφες μαρτυρίες ἐπεκράτησαν καὶ ὑπεκατέστησαν τὶς προφορικές, ἡ μαρτυρία τοῦ αὐτόπτου καὶ ὄχι ἐξ ἀκοῆς μάρτυρα<sup>22</sup> διευποῦτο γραπτῶς, μετὰ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ ἀποδεικνύοντος. Ἡ καταγραφομένη ἐγγραφή αὐτὴ μαρτυρία δὲν ὑπεγράφετο ἀπὸ τὸ μάρτυρα· ὁ τελει-

Πάρο αὐτοῦ ἐγγράφου εἶναι ὅτι οἱ ὑπογράφοντες ἐξ ἀκοῆς μάρτυρες δὲν καλοῦνται «ἀντιμάρτυρες» ὅπως στὸ Ναξιακὸ κώδικα. (Βλ. Γ. Πετροπούλου, Νομικὰ ἐγγραφα Σίφνου τῆς συλλογῆς Γ. Μαριδάκη [1684-1835], «Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας» τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. 3, τευχ. πρῶτον, ἐν Ἀθήναις 1956, σ. 315, ἀρ. 74). Ὁμοίως πρβλ. καὶ ἐξώδικο μαρτυρία τοῦ νοταρίου τῆς Νάξου Ἰω. Μηνιάτη (Γ.Α.Κ., Κῶδιξ Νάξου 85, φ. 295) ποὺ ἔχει δημοσιευθεῖ ἀπὸ τὸν Ἄντ. Φλ. Κατσουρὸ στὴ μελέτη του «Οἱ Τοῦρκοι τῆς Νάξου», ἀνάτ. ἐκ τῆς Ἐπετ. Κυκλαδικῶν Μελετῶν, τ. Θ' (1971), σ. 167.

19. Γ.Α.Κ., Κῶδιξ Νάξου 86, 24.7.1688 (399v), 28.7.1688 (401r-v).

20. Γ.Α.Κ., Κῶδιξ Νάξου 86, 10.1.1685 (312v), 20.1.1687 καὶ 22.1.1687 (372r-v), 27.1.1687 (374r), 23 καὶ 29.4.1688 (386r-v), 17.3.1689 (449v), «...καὶ εἰς βεβαίωσιν τοῦ λόγου τοῦ ἔβαλε καὶ τὸν παπᾶ κύρ Πέτρο Κυνηγὸν ἀντιμάρτυρα εἰς ἀσφάλεια» 17.5.1689 (456v), 25.5.1689 (460v), 9.6.1689 (461r), 25.5.1689 (462r), 28.12.1687 (365v), 5.12.1685 (307r), 24.5.1685 (282r), 6.2.1684 (260v), 6.2.1684 (260v), 25.5.1683 (182v).

21. Βλ. προχείρως Douglas M. MacDowell, Τὸ δίκαιο στὴν Ἀθήνα τῶν κλασικῶν χρόνων (μετ. Γ. Μαθιοῦδάκη), ἔκδ. β', Ἀθήνα 1988 σ. 374 ἐπ. Daremberg-Saglio, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines, τ. 5 (Testimonium-testis), 146 ἐπ.

22. Ἐκτὸς ἐάν τὸ πρόσωπο ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀκουσε εἶχε ἤδη ἀποθάνει. «...οἱ δὲ γε νόμοι οὐ ταῦτα λέγουσιν, ἀλλ' ἂ ἂν εἶδῃ τις καὶ οἷς ἂν παραγένηται πραττομένοις, ταῦτα μαρτυρεῖν κελεύουσιν ἐν γραμματείῳ γεγραμμένα, ἵνα μήτ' ἀφελεῖν ἐξῆ μηδὲν μήτε προσθεῖναι τοῖς γεγραμμένοις. ἀκοὴν δ' οὐκ ἐῴσι ζῶντος μαρτυρεῖν, ἀλλὰ τεθνεῶτος...». Δημοσθ. 46, 6-7 (κατὰ Στεφάνου ψευδομαρτυριῶν Β). «...ὥστ' οὐδὲ μαρτυρεῖν ἀκοὴν ἐῴσιν οἱ νόμοι, οὐδ' ἐπὶ τοῖς πάνυ φαύλοις ἐγκλήμασιν, εἰκότως». Δημοσθ. 57, 4 (Ἐφεσις πρὸς Εὐβουλίδην).

ταῖος ὅμως εἶχε τὴν ὑποχρέωση νὰ τὴν ἐπιβεβαιώσει ἢ καὶ ἐνδεχομένως νὰ τὴν ἀρνηθεῖ προσερχόμενος προσωπικὰ στὸ δικαστήριον. Ὁ μάρτυρας δὲν ἀπηλλάσσεται ἀπὸ τὴν αὐτοπρόσωπη ἐμφάνιση στὸ δικαστήριον παρὰ μόνον ἐὰν ἐγίνετο δευτέρα συζήτηση ἢ κυρίως στὴν περίπτωση ἀποδημίας ἢ ἀσθενείας. Τότε ἀκριβῶς εἶχε ἐφαρμογὴ ἡ διαδικασία τῆς «ἐκμαρτυρίας»<sup>23</sup>. Σύμφωνα μετὰ αὐτὴν ὁ ἐνδιαφερόμενος συνέτασσε ἐγγράφως τὴν κατάθεση τοῦ μάρτυρα ἐπὶ παρουσία ὅσον τὸ δυνατόν περισσοτέρων μαρτύρων. Οἱ τελευταῖοι ἦσαν καὶ ἐκεῖνοι ποὺ θὰ ἐπεβεβαίωσαν τὴν ἔγγραφη μαρτυρία ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου.

Ἡ σημειωθεῖσα ἀνωτέρω ἀποδεικτικὴ διαδικασία τῆς «ἐκμαρτυρίας» φαίνεται συνεχιζόμενη καὶ κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴ<sup>24</sup>. Ὁμοίως ἡ «ἐκμαρτυρία» δὲν ἦταν ἄγνωστη στὸ ρωμαϊκὸ καὶ στὸ βυζαντινὸ δίκαιο<sup>25</sup>. Ἰπαρχόντων ὅμως μαρτύρων, ἡ ἀποδεικτικὴ δύναμη τῆς διαδικασίας αὐτῆς παρουσιάζεται στὰ βυζαντινορωμαϊκὰ νομοθετικὰ κείμενα ὑποβαθμισμένη.

«Τοῖς μάρτυσι καὶ οὐ τοῖς ἐκμαρτυρίοις πιστευτέον».

«Ἄλλη οὖν ἐστὶν ἀθηντία τῶν παρόντων μαρτύρων, καὶ ἄλλη ἡ τῶν ἀναγινωσκομένων ἐκμαρτυρίων»<sup>26</sup>. Τέλος ἡ Νεαρὰ 90 (κεφ. 3) τοῦ Ἰουστινιανοῦ κηρύσσει

23. «...Καὶ ἐπὶ μὲν ταῖς μαρτυρίαις αὐταῖς τοῖς παραγενομένοις αὐτοῖς, ὅποιοί τινες ἂν ὦσι, τούτοις μάρτυσιν χρῆσθαι ἀναγκαῖόν ἐστιν ἡμῖν· παρὰ δὲ τῶν ἀσθενούντων ἢ τῶν ἀποδημιῶν μελλόντων ὅταν τις ἐκμαρτυρίαν ποιῆται, τοὺς ἐπιεικεστάτους τῶν πολιτῶν καὶ τοὺς ἡμῖν γνωριμωτάτους ἕκαστος ἡμῶν παρακαλεῖ μάλιστα, καὶ οὐ μεθ' ἐνὸς οὐδὲ μετὰ δυοῖν, ἀλλ' ὡς ἂν μετὰ πλείστων δυνώμεθα τὰς ἐκμαρτυρίας πάντες ποιούμεθα, ἵνα τῶν τε ἐκμαρτυρήσαντι μὴ ἐξῆ ὕστερον ἐξάρνη γενέσθαι τὴν μαρτυρίαν, ὑμεῖς τε πολλοῖς καὶ καλοῖς κἀγαθοῖς ταυτὰ μαρτυροῦσι πιστεύητε μᾶλλον». Ἰσαῖος ΠΙ, 20-21 (περὶ τοῦ Πύρρου Κλήρου). «...τῶν δὲ ἀδυνάτων καὶ ὑπερῶν ἐκμαρτυρίαν γεγραμμένην ἐν τῷ γραμματεῖον» Δημοσθ. 46, 7 (Κατὰ Στεφάνου ψευδομαρτυριῶν Β). Αἰσχ. 2, 19 (Περὶ τῆς παραπροσβείας). «...μαρτυρία δὲ καλεῖται, ὅταν τις αὐτὸς ἰδὼν μαρτυρῇ, ἐκμαρτυρία δὲ, ὅταν τις παρὰ τοῦ ἰδόντος ἀκούσας λέγῃ». Πολυδ. VIII, 36.

24. Πρβλ. *Claire Préaux*, La preuve à l'époque Hellenistique principalement dans l'Égypte Grecque, Recueils de la Société Jean Bodin pour l'histoire comparative des institutions, t. XVI, 1965, σ. 216.

25. Βασ. 21.1.2 = Dig. 22.5.2. Πρβλ. Ἄρμεν. 1.6.6.- Nov. 74.4 § 1, 90.2 καὶ 3, 134.3 pr. Πρβλ. ὁμοίως καὶ νοταριακὰ τυπικὰ τῶν βυζαντινῶν. *G. Ferrari Dalle Spade*, Formulari notarili inediti dell'età bizantina, Scritti Giuridici, τ. 1, Milano 1953, σ. 342, 1.

26. Βασ. 21.1.3 = Dig. 22.5.3 καὶ 4.—Ἄρμεν. 1.6.16.—Πρόχειρος Νόμος 27.10. Epitome 13.12. «...Ἐὰν ἐν μέρος ἐκμαρτυρίαν προσκομίση, τὸ δὲ ἕτερον ἔχη μάρτυρας, τοὺς μάρτυρας ἡμεῖς προσιέμεθα ἢ τὰ ἐκμαρτύρια· εἰ γὰρ καὶ τῶν νόμων εἴρηται, ὅτι κατὰ ἐγγράφου μαρτυρίας ἄγραφος μαρτυρία οὐ προσφέρεται, ἀλλ' οὐ περὶ τῶν ἐκμαρτυρίων εἴρηται, ἀλλὰ περὶ ἐτέρων δικαιωμάτων... ἐπὶ δὲ τῶν ἐκμαρτυρίων ἢ ἄγραφος μαρτυρία τῶν παραγινωμένων μαρτύρων εὐπιστοτέρα ἐστὶ τῶν ἐκμαρτυρίων, καθὼς τὰ μὲν ἐκμαρτύρια εἰσὶν ψιλὰ γράμματα καὶ ἀβέβαια, ἡ δὲ

άνισχυρον τὴν γενομένην ἐκμαρτυρίαν ἄνευ τῆς παρουσίας, καταθέσεως καὶ ὑπογραφῆς μαρτύρων.

«...καὶ μὴδὲ ἐκμαρτυρίαν τοῦ λοιποῦ μὴ καὶ μαρτύρων ἔχουσιν καὶ παρουσίαν καὶ κατάθεσιν καὶ ὑπογραφὴν κρατεῖν».

Ἰσχυρὰ ἀπὸ τὴν ἀνωτέρω συντομοτάτῃ μνεία τῶν ἐνδιαφερουσῶν περὶ τῆς ἐκμαρτυρίας ἀποδείξεως διατάξεων τοῦ ἀττικοῦ καὶ βυζαντινορωμαϊκοῦ δικαίου, ἐπανερχόμενοι στὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας σημειώσαμε, συνοψίζοντας, τὰ ἐξῆς:

Στὴν Τουρκοκρατία ἡ ἐκμαρτυρὴ ἀπόδειξη διεξήγετο εἴτε προφορικῶς ἐνώπιον τῶν κριτηρίων<sup>27</sup> εἴτε γραπτῶς ἐνώπιον τῶν ἀρμοδίων γιὰ τὴ σύνταξη ἐγγράφων ἀξιωματοῦχων, δηλαδὴ τῶν καγκελλαρίων ἢ τῶν νοταρίων. Οἱ ὑπὸ τῶν τελευταίων καταγραφόμενες μαρτυρίες ἦσαν ἰσχυρὲς καὶ δὲν ὑστεροῦσαν σὲ ἀποδεικτικὴ δύναμη τῶν ἐνώπιον τοῦ κριτηρίου προφορικῶν. Γραπτὲς μαρτυρικὲς καταθέσεις συντεταγμένες ἀπὸ τὰ ἐντεταλμένα ὄργανα ἀπαντοῦν μὲ δύο κύριες μορφές.

α) Ἐγγραφες μαρτυρίες πού, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὑπογραφή τοῦ συντάξαντος νοταρίου, φέρουν καὶ τὴν ὑπογραφή τοῦ καταθέτοντος μάρτυρα.

β) Ἐγγραφες μαρτυρίες ὅπου ὁ μάρτυρας καταθέτει ἀνυπογράφως. Ἄντ' αὐτοῦ βεβαιώνουν μὲ τὴν ὑπογραφή τους τὴν ἀκρίβεια τοῦ περιεχομένου τῆς νοταριακῆς πράξεως οἱ παριστάμενοι ἐξ ἀκοῆς μάρτυρες, οἱ καλούμενοι μὲ τὸν λίαν ἐπιτυχῆ καὶ ἀκριβολόγο νομικὸ ὄρο, διαπλασθέντα προφανῶς ἐπὶ Τουρκοκρατίας, «ἀντιμάρτυρες». Ἡ σύνταξη τῶν ἐγγράφων αὐτῶν μαρτυριῶν δὲν προϋπέθετε, ὅπως στὶς «ἐκμαρτυρίες» τοῦ ἀττικοῦ δικαίου, ἀσθένεια ἢ κατοικία τοῦ καταθέτοντος μάρτυρα σὲ ξένο τόπο. Συνετάσσοντο οἱ σχετικὲς νοταριακὲς πράξεις ἀδιακρίτως, χωρὶς νὰ προσ απαιτεῖται γιὰ τὴ νομιμότητά τους ἡ ὑπαρξὴ ὁποιασδήποτε ἀδυναμίας ἢ κωλύματος στὸ πρόσωπο τοῦ μάρτυρα.

Ἐπίσης καὶ στὶς δύο προμνησθεῖσες κατηγορίες ἐγγράφων μαρτυριῶν, πού ἀπαντοῦν στὶς νοταριακὲς πράξεις τῆς Τουρκοκρατίας, δὲν ἀπῆρτεῖτο οὔτε ἀπὸ τὸν καταθέτοντα καὶ ὑπογράφοντα μάρτυρα οὔτε καὶ ἀπὸ τοὺς «ἀξιοπίστους ἀντιμάρτυρες»

παρισταμένη καὶ ἐρωτωμένη μαρτυρία σταθερά. Ἐγγραφὸς μαρτυρία ἐστὶ τὸ μετὰ τῶν ἐκμαρτυριῶν παρεῖναι καὶ αὐτοὺς τοὺς ὑπογράφαντας ἐν τοῖς τοιοῦτοις ἐκμαρτυρίοις: ἄγραφος δὲ τὸ χωρὶς ἐκμαρτυριῶν παρεστάναι τοὺς μάρτυρας: τότε γὰρ ἡ ἄγραφος φωνὴ κρείττων ἐστὶ τῆς ἐγγράφου...». Βασ. 21.1.25 (σχόλιο). Πεῖρα 30.17.

27. *Μεν. Τουρτολόγου*, Ἡ νομολογία τῶν κριτηρίων τῆς Μυκόνου, ἐνθ' ἀν., σ. 30 ἀριθ. 16, σ. 46 ἀριθ. 32, σ. 74 ἀριθ. 63, σ. 75 ἀριθ. 64, σ. 84 ἀριθ. 75, σ. 90 ἀριθ. 81, σ. 99 ἀριθ. 89, σ. 101 ἀριθ. 91, σ. 103 ἀριθ. 93, σ. 108 ἀριθ. 98, σ. 112 ἀριθ. 102, σ. 115 ἀριθ. 104, σ. 131 ἀριθ. 120, σ. 139 ἀριθ. 128, σ. 140 ἀριθ. 129, σ. 144 ἀριθ. 133, σ. 161 ἀριθ. 153, σ. 169 ἀριθ. 160, σ. 173 ἀριθ. 164, σ. 175 ἀριθ. 166, σ. 176 ἀριθ. 167, σ. 208 ἀριθ. 197.



ἡ ἐν καιρῷ αὐτοπρόσωπη παράστασή τους ἐνώπιον τοῦ κριτηρίου γιὰ νὰ ἐπιβεβαιώσουν τὴ μαρτυρικὴ κατάθεση, ὅπως συνέβαινε στὸ ἀττικὸ δίκαιο. Ἦταν ἀρκετὴ ἡ ὑπογραφή τους. Ἄλλωστε οἱ νοταριακὲς πράξεις εἶχαν ἐπὶ πλέον πλήρη ἀποδεικτικὴ δύναμη ποὺ τοὺς ἀπήλασσε ἀπὸ κάθε ἄλλου εἴδους ὑποχρεώσεις.

Ἐκτὸς τούτων ἀνεπτύχθησαν προηγουμένως γίνεται, νομίζω, φανερὸ ὅτι ἡ μορφή τῶν ἐγγράφων μαρτυριῶν, ὅπου ἀντὶ τοῦ καταθέτοντος μάρτυρα ὑπογράφουν οἱ «ἀντιμάρτυρες», φέρει, μὲ ὀρισμένες διαφορές, σαφεῖς τὴν ἐπίδραση τῶν «ἐκμαρτυριῶν» τοῦ ἀττικοῦ δικαίου, ὅπως αὐτὲς συνεχίσθησαν ἐφαρμοζόμενες καὶ στὸ βυζαντινο-ρωμαϊκὸ δίκαιο καὶ μάλιστα τροποποιημένες μὲ τὴν προσθήκη τῆς Νεαρᾶς 90 τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ποὺ ὥριζε μεταξὺ τῶν ἀναγκαίων προϋποθέσεων ἰσχύος τῶν «ἐκμαρτυριῶν» καὶ τὴν ὑπογραφή τῆς γραπτῆς μαρτυρικῆς καταθέσεως ἀπὸ τοὺς παρισταμένους μάρτυρες. Εἶναι δὲ ἀξιοσημεῖωτο ὅτι ὁ ὅρος «ἐκμαρτυρία» τοῦ ἀττικοῦ καὶ βυζαντινοῦ δικαίου διετηρήθη καὶ στὴ Δικονομία τοῦ Maurer. Ἔτσι, τὸ ἄρθρο 309 αὐτῆς ἔφερε τὸν τίτλο: «Ἐκμαρτυρία, ἐξέτασις μακρὰν εὐρισκομένων μαρτύρων».

#### R É S U M É

##### **Témoins et «témoins instrumentaires» dans le droit post-byzantin (Influence du droit de l'Attique).**

La présente étude a été effectuée à l'occasion de certains témoignages extra-judiciaires qu'on trouve dans un code notarial de l'île de Naxos du 17ème siècle. Plus précisément, le témoin témoigne, sans signer, les documents rédigés pour ces témoignages. Au lieu de cela, à l'exception du notaire, la signature est apposée par d'autres témoins présents pendant le témoignage qui confirment par leur signature l'exactitude du témoignage. Ces derniers sont désignés dans l'acte notarial sous le terme «antimartyres».

La recherche de l'origine de ces témoignages exceptionnels constitue l'objet de cette étude. A cet effet, on procède à l'examen des règles en vigueur pour la preuve testimoniale, dans le droit Grec ancien et dans le droit Byzantin et Romain.

Il ressort de cette recherche que dans le droit procédural de l'Attique (4ème siècle) les témoignages par écrit avaient remplacé les témoignages oraux et qu'en cas d'éloignement ou de maladie du témoin, la procédure de l'*ekmartyria* était appliquée.

Selon cette procédure, l'intéressé rédigeait le témoignage en présence d'un nombre aussi grand que possible de témoins. Ces derniers étaient justement ceux qui confirmaient le témoignage écrit, par devant le tribunal. Cette procédure a aussi existé pendant la période Hellénistique et elle n'est pas inconnue dans le droit Byzantin et Romain. Il devient, donc, évident, que les témoignages par écrit qui se retrouvent dans les actes des codes notariaux pendant la période de la domination ottomane ont clairement subi l'influence de la procédure de l'*ekmartyria* du droit de l'Attique, comme cette procédure a été maintenue et pratiquée avec certaines modifications par le droit Byzantin et Romain.